

GİZLİ AÇLIK

ÇOCUKLARA

OKULDA ÜCRETSİZ BİR ÖĞÜN

Bülent Şık

2023

BAYÇTAV
BİR ARADA YAŞARIZ
EĞİTİM ve TOPLUMSAL ARAŞTIRMALAR VAKFI

KÜNYE

Gizli Açlık, Çocuklara Okulda Ücretsiz Bir Öğün,

Bir Arada Yaşarız Eğitim ve Toplumsal Araştırmalar Vakfı'nın (BAYETAV) bir raporudur.

Raporu Hazırlayan : Gıda Mühendisi Dr. Bülent Şık

Son Okuma : Dr. Serkan Turgut

Sayfa Tasarımı : A. Tansel Özalp

Düzenleme : Hazal Uyanık

İnternet Düzenleme/Paylaşım : Pınar Kuşaksız

Yayınlanma tarihi : Eylül 2023

BAYETAV

Bir Arada Yaşarız Eğitim ve Toplumsal Araştırmalar Vakfı

Evka-3, 101/2 Sok. No: 22 35050 Bornova, İzmir/Türkiye
(0232) 374 60 66, (0232) 374 56 66

bayetav.org

info@bayetav.org

facebook.com/bayetavvakfi

x.com/bayetav

instagram.com/bayetav

İÇİNDEKİLER

Künye	02
İçindekiler	03
Özet	04
Giriş	05
Gıda Krizi	05
“Açlık” İle Ne Kastediliyor?	06
FAO Gıda Güvencesizliği Deneyim Ölçeği (FIES)	07
Yaşamsal Açlık Göstergesi	08
Gizli Açlık	11
Çocuğun İlk Bin Gününden Ergenliğine Uzanan Dönem	12
Ülkemizde Çocuklara Okulda Beslenme Desteği Sağlanıyor mu?	15
Uluslararası “Okul Yemekleri Koalisyonu”	17
Çocuklara Okulda Ücretsiz Bir Öğün Sağlamak	18
Sonuç	22

ÖZET

Sağlıklı beslenme dengeli ve yeterli miktarda gıda alımına bağlıdır. Çocukların anne karnında geçirdikleri dönemden başlayarak yetişkin yaşa erişene dek hızlı bir büyüme- gelişme sürecinde oldukları açıktır. Bu süreçte fiziksel ve zihinsel sağlık üzerinde en etkili olan faktör beslenmedir.

Ülkemizde son birkaç yıldır süregelen ekonomik krizin en görünür olduğu alanlardan biri gıda fiyatlarındaki artıştır. Gıda fiyatları 2021 yılına kıyasla yaklaşık dört kat arttı. Bu artış COVID-19 pandemisi, uygunsuz tarım politikaları, küçük aile çiftçiliğinin ya da geçimlik tarım faaliyetlerinin aşındırılması, iklim değişikliğine bağlı düzensiz ya da aşırı hava olayları, kuraklık, ekolojik tahribat ve çevre kirliliği gibi çeşitli faktörlerden kaynaklanmaktadır. Ancak bu faktörlerin bileşke etkisinin bir gıda krizine yol açacağı uyarısının gerek akademik yayınlarda ve gerekse çeşitli sivil toplum örgütlerinin açıklamalarında yıllardır dile getirildiği de bir gerçektir. Siyasal iktidarın krizi önleme, etkilerini hafifletme açısından yapılan uyarıları dikkate almadığı, yapıcı-onarıcı politikaları yürürlüğe koymadığı da bir başka gerçektir.

Gıda krizi en fazla, toplumun işsiz, güvencesiz ya da yeterli gelire sahip olmayan yoksul kesimlerini etkilemektedir. Bu kesimler içinde en kırılgan, en dezavantajlı kesim ise çocuklardır. Çocuklar sağlık zararları oluşturan her tür etkene karşı yetişkinlere kıyasla çok daha hassastır. İçinde olduğumuz şartlarda, toplumun yoksul kesimlerinin ve özellikle de çocukların beslenme hakkını güvence altına alacak politikalar geliştirilmesi bir gerekliliktir. Aksi takdirde olumsuz etkileri uzun zamana yayılacak bir halk sağlığı sorunu ile karşı karşıya kalacağımız kesindir.

Gıda krizi çocukların sağlıklı büyüme ve gelişme hakkının bir ihlali olarak görülmelidir. Bu bağlamda bakıldığında çocuklara okullarda ücretsiz beslenme desteği sağlanması bir siyasal tercih değil bir zorunluluktur.

Bu raporda çocukların sağlıklı beslenmesini sağlamada çok önemli bir işlev gördüğü uzun zamandır bilinen ve çeşitli ülkelerde uygulanan okullarda ücretsiz beslenme desteği programlarının önemi ve sağlayacağı yararlar tartışılmıştır. Buna ek olarak, toplumun yoksul ya da kırılgan kesimlerinin yeterli ve dengeli beslenip beslenmediklerini ya da gizli açlık çekip çekmediklerini saptamaya yönelik basit ve doğruluk değeri yüksek iki yöntem önerisi yapılmıştır. Önerilen yöntemler yerel yönetimler, akademik kurumlar ve sivil toplum örgütleri tarafından kolayca uygulanabilir.

Açlık, gizli açlık, yoksulluk, güvencesizlik çocukların eğitim görmesine asla engel olmamalı. Bütün olumsuzluklara rağmen eğitim kurumlarına giden çocuklar da okulda aç kalmamalı. Eğitim kurumları çocuklara eğitim ve sağlıklı beslenme imkânını bir arada sunmalı. Bir gıda krizi içinde olduğumuz, toplumun geniş kesimlerinin sağlıklı beslenme açısından ciddi sorunlar yaşadığı ve bu sorunun mevcut şartlar bu şekilde devam ederse daha da derinleşeceği açıktır. Çocuklara iyi bir hayat sağlamak siyasal iktidar için kamusal bir görevdir; ancak her yurttaş için de ahlaki bir sorumluluktur. Çocuklara okullarda ücretsiz bir öğün sağlamak, onların fiziksel ve zihinsel sağlıkları açısından büyük yararlar sağlayacaktır.

GİRİŞ

Her canlı gibi insanların da sağlıklı bir hayat sürdürebilmesi öncelikle yeterli ve dengeli bir beslenmeye bağlıdır.

Sağlıksız beslenme her insanın ama özellikle de çocukların fiziksel ve zihinsel sağlığını olumsuz etkiler. Fiziksel sağlık üzerindeki en tipik olumsuz etkiler büyüme ve gelişmede gerileme, enfeksiyon hastalıklarına daha sık yakalanma ve tedavi hizmetlerine daha sık başvurmaktır. Yetersiz beslenmenin zihinsel sağlık üzerindeki en tipik olumsuz etkileri arasında ise çocukların bilişsel becerilerinde ve öğrenme yeteneklerinde gerileme, okul performanslarında düşme yer alır.¹

Sağlıklı beslenme bireylerin dengeli büyüme ve gelişmesini ve öğrenim başarısında artışı sağlarken, toplumsal sağlık ve refahta artışı da teşvik eder. Sağlıklı beslenme bir hak olarak görülmelidir.

En önemli haklarımızdan biri gıda hakkıdır:

“Yeterli gıda hakkı, tek başına veya başkalarıyla birlikte yaşayan her erkek, kadın ve çocuğun her zaman yeterli gıdaya veya bu gıdayı temin edecek araçlara fiziksel ve ekonomik olarak erişebildiği durumlarda gerçekleşir. Genel olarak onurlu bir şekilde beslenebilme hakkı olarak anlaşılan yeterli gıda hakkı, pek çok ülkenin taahhütte bulunduğu uzun soluklu bir uluslararası insan hakkıdır.”²

Bir hakkın hukuki mevzuatta yer alması ile o hakkın kabul görmesi ve toplumsal hayatta kendine bir yer edinmesi arasında büyük bir uçurum olduğu aşikârdır. Üstelik COVID-19 pandemisinin büyük ölçüde görünür kıldığı gıda krizi siyasal iktidarların en kritik zamanlarda dahi gıda hakkını sağlamaktan ne kadar yoksun olduğunu göstermiştir. Pandemi sonrası ülkemizde son iki yıl içinde gıda fiyatlarında gözlenen anormal artışlar ise yoksul kesimler için sağlıklı beslenme imkânlarını çok daraltmıştır.

GIDA KRİZİ

Birleşik Kamu-İş Konfederasyonu Ar-Ge birimi KAMUAR, Ankara'daki marketlerden halkın en fazla tükettiği 64 temel gıda maddesinin fiyatlarındaki değişimi takip ederek hazırladığı gıda fiyatları endeksinin Temmuz 2023 tarihi itibarıyla sonuçlarını açıkladı.³

¹ FAO. 2019. Nutrition guidelines and standards for school meals: a report from 33 low and middle-income countries. Rome. 106 pp.

² Right to Food. <https://www.fao.org/right-to-food/en/>

³ https://kisadalga.net/haber/detay/birlesik-kamu-is-gida-fiyatlarindaki-yillik-ortalama-artis-yuzde-120-oldu_76204

Açıklamada, Eylül 2021'den bu yana gıda fiyatlarının yüzde 402 oranında arttığı belirtiliyor. 2023 yılının ilk yedi aylık döneminde gıda fiyatlarında gözlenen artış ise %50 civarında.

BAYETAV tarafından yapılan bir çalışmaya göre, son bir yıl (Ağustos 2022-Ağustos 2023 arası) içinde, marketlerde yaygın olarak bulunan, pazar payı büyük bazı gıda ürünlerindeki fiyat artış oranları ise yaklaşık olarak şöyle: İçme sütünde %71, beyaz peynirde %210, taze kaşar peyniri %235, orta boy yumurta %44, bebek maması %100, yoğurt %71, kıyma et %250, sucuk %400, kuru fasulye %106, nohut %107, kırmızı mercimek %15, yeşil mercimek %81, pirinç %250, un %60. Gıda fiyatlarındaki artış 2021 yılı baz alındığında çok daha vahim bir boyut kazanıyor. 2021 yılına kıyasla etteki artış yaklaşık 5,5 kat, çiğ sütte ise 3,5-4 kat civarında.

Fiyatlardaki artışa paralel olarak ücretlerde de yeterli düzeyde bir artış olmadığı, hayat pahalılığının barınma, ulaşım vb. gibi hemen her alanda gözlemlendiği de düşünüldüğünde bir gıda-beslenme krizi içinde bulunduğu söylenebilir. Bu krizin toplumsal hayatta açlık sorununun yaygınlaşmasına yol açacağı düşünülmelidir.

"AÇLIK" İLE NE KASTEDİLİYOR?

Açlık sorunu çok karmaşıktır ve çeşitli biçimlerini tanımlamak için farklı terimler kullanılmaktadır.⁴

Yoksulluk, eşitsizlik, çatışma ve savaşlar, iklim değişikliği, cinsiyet ayrımcılığı, ırkçılık, zayıf siyasi iktidarlar ve yetersiz sağlık sistemleri gibi birbiriyle bağlantılı sorunların tümü, açlığın ortaya çıkmasında ya da derinleşmesinde rol oynar.⁵

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü, açlığı, yetersiz diyet enerjisi (kalori) alımının neden olduğu rahatsız edici veya acı verici fiziksel bir his olarak tanımlar. Kişi normal, aktif ve sağlıklı bir yaşam sürmek için düzenli olarak yeterli miktarda kalori (diyet enerjisi) alamadığında açlık kronik hale gelir.⁶

Yetersiz beslenme (Undernutrition) ise enerji, protein ve/veya temel vitamin ve minerallerin herhangi birinde veya hepsinde eksiklik anlamına gelir. Yetersiz beslenme, miktar veya kalite olarak yetersiz gıda alımından, enfeksiyonlar veya diğer hastalıklar nedeniyle besin maddelerinin yetersiz kullanımından veya hane halkı gıda güvencesizliği; yetersiz anne sağlığı veya çocuk bakımı uygulamaları ve sağlık hizmetlerine, güvenli suya ve sanitasyonla yetersiz erişim gibi çeşitli faktörlerin bir kombinasyonundan kaynaklanır.⁷

Kötü beslenme (malnutrition) ise daha geniş anlamda hem yetersiz beslenmeyi hem de aşırı beslenmeyi (mikro besin öğeleri açısından zengin gıdaların az alınmasıyla veya alınmamasıyla birlikte, gereksinimlere göre çok fazla kalori tüketilmesini içeren dengesiz diyetlerin neden olduğu sorunlar) ifade eder. Bulaşıcı olmayan hastalıklara yol açan aşırı kilo alımı ya da obezite dünya genelinde giderek yaygınlaşmaktadır. Ülkemizde de çocukluk çağı obezitesi sorunu büyük önem arz eden bir başka önemli halk sağlığı sorunudur.

⁴ Açlık meselesinin çeşitli açılardan ele alınmasında yaygın olarak Küresel Açlık Endeksi kullanılmaktadır. Ancak bu endeks ile ilgili doğruluk ve güvenilirlik açısından ciddi bir tartışma olduğu da bilinmelidir. Bu raporun içeriğini karmaşıkleştirmamak için bu tartışmalara yer verilmemiştir. Küresel Açlık Endeksi hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: <https://www.globalhungerindex.org/methodology.html>

⁵ <https://www.actionagainsthunger.org/the-hunger-crisis/world-hunger-facts/what-is-hunger/>

⁶ Raporla, açlık, yetersiz beslenme ve kötü beslenme tanımları linkteki yayından aktarılmıştır: <https://www.fao.org/hunger/en/>

⁷ Tirado MC, Crahay P, Mahy L, Zanev C, Neira M, Msangi S, Brown R, Scaramella C, Costa Coitinho D, Müller A. Climate change and nutrition: creating a climate for nutrition security. Food Nutr Bull. 2013 Dec;34(4):533-47. doi: 10.1177/156482651303400415. PMID: 24605700.

Açlık sorunu ile ilgili önemli bir diğer kavram gıda güvencesizliğidir.

Bir kişi, normal büyüme ve gelişme ile aktif ve sağlıklı bir yaşam için yeterli miktarda güvenli ve besleyici gıdaya düzenli olarak erişemediğinde gıda güvencesizliği yaşıyor demektir.⁸ Gıda güvencesizliği sorunu karmaşıktır. Yalnızca yetersiz beslenmeye ve tekrarlayan açlığa değil, aynı zamanda aşırı beslenmeye de yol açan bir sorundur. Aşırı beslenme aşırı kilo alımı ve obeziteye yol açar. Bu nedenle, yoksulluk, açlık ve gıda güvencesizliğinin neden olduğu yetersiz beslenmenin çifte yükünü (açlık-obezite) dikkate almak gerekiyor.⁹

Her hâlükârda, toplumun gıda güvencesizliği içinde olan kesimlerini (haneleri) belirlemek gerekmektedir.

Bu amaçla geliştirilmiş çeşitli yöntemler var.

Bu raporda biri Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) tarafından önerilen, diğeri ise Amerika Birleşik Devletleri'nde geliştirilen ve son yıllarda kullanımı yaygınlaşan "Yaşamsal Açlık Göstergesi" yöntemi açıklanmıştır.

FAO GIDA GÜVENCESİZLİĞİ DENEYİM ÖLÇEĞİ (FIES)

FAO hane halkı bazında gıdaya erişimde yaşanan sorunları izlemek için Çizelge 1'de gösterilen Gıda Güvencesizliği Deneyim Ölçeği'ni (FIES) kullanarak ölçmektedir.

Ölçek, 200 dil ve lehçeye çevrilmiş olup 153 ülkede uygulanmaktadır.

Ölçekte yer alan 1., 2. ve 3. sorular hafif, 4., 5., 6. sorular orta dereceli, 7. ve 8. sorular ise şiddetli (açlık boyutunda) gıda güvencesizliğine işaret etmektedir.¹⁰

⁸ <https://www.fao.org/hunger/en/>

⁹ Tanumihardjo SA, Anderson C, Kaufer-Horwitz M, Bode L, Emenaker NJ, Haqq AM, Satia JA, Silver HJ, Stadler DD. Poverty, obesity, and malnutrition: an international perspective recognizing the paradox. *J Am Diet Assoc.* 2007 Nov;107(11):1966-72. doi: 10.1016/j.jada.2007.08.007. PMID: 17964317.

¹⁰ Koç G., Uzmay A., 2019. Kuresel Gıda Güvencesinin İzlenmesi ve Haritalanması Üzerine Bir Değerlendirme. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/911198>

Çizelge 1. Gıda Güvencesizliği Deneyim Ölçeği (FIES)

Aşağıda yer alan cümledeki boşluğu 1'den 8'e kadar sıralanan seçenekler içinde size en uygun gelen ifade ile tamamlayınız.

Son 12 ay boyunca, para veya başka kaynakların eksikliğinden dolayı _____ oldu mu?

1. yeterli gıda bulamayabileceğiniz için kaygılandığınız
2. sağlıklı ve besleyici gıda yiyemediğiniz
3. sadece birkaç tür gıda yediğiniz
4. bir öğünü atlamak zorunda kaldığınız
5. yemeniz gerektiğini düşündüğünüzden daha az yediğiniz
6. hanenizdeki gıdaların tükendiği
7. karnınız aç olmasına rağmen yemek yemediğiniz
8. tam bir gün boyunca yemek yemediğiniz

Gıda güvencesizliği içinde olan aileleri, özellikle de çocukları belirlemek için geliştirilen bir başka yöntem ise "Yaşamsal Açlık Göstergesi"dir.¹¹

YAŞAMSAL AÇLIK GÖSTERGESİ

Bu gösterge ABD'de çeşitli kurumlar tarafından hane halkının özellikle de anne ve çocuğun gıda güvencesizliği durumunu tespit için kullanılmaktadır.

Yaşamsal Açlık Göstergesi, küçük çocukları olan ailelerin aşağıdaki iki ifadeden birine veya her ikisine "sık sık doğru" veya "bazen doğru" ("hiçbir zaman doğru değil" yanıtına karşı) yanıtını vermeleri halinde gıda güvencesizliği riski altında olduklarını belirleyen, klinik veya sosyal yardım amaçlı kullanıma uygun 2 soruluk ankete dayalı bir izleme yöntemidir.¹²

Anketin uygulamasının kolay ve doğruluk değerinin yüksek olduğu belirtilmektedir.¹³

¹¹ Hager ER, Quigg AM, Black MM, Coleman SM, Heeren T, Rose-Jacobs R, Cook JT, Ettinger de Cuba SA, Casey PH, Chilton M, Cutts DB, Meyers AF, Frank DA. Development and validity of a 2-item screen to identify families at risk for food insecurity. *Pediatrics*. 2010 Jul;126(1):e26-32. doi: 10.1542/peds.2009-3146. PMID: 20595453. The Hunger Vital Sign terimini en iyi Yaşamsal Açlık Göstergesi olarak tercüme etmeyi uygun bulduk, bu konudaki destekleri için Aslı Odman'a ve Nazım Dikbaş'a teşekkür ederim.

¹² http://contentmanager.med.uvm.edu/docs/2014_hunger_vital_sign_4-pager_children_39_s_health_watch/vchip-documents/2014_hunger_vital_sign_4-pager_children's_health_watch.pdf?sfvrsn=2

¹³ Makelarski et al., Diagnostic Accuracy of Two Food Insecurity Screeners Recommended for Use in Health Care Settings. *American Journal of Public Health (AJPH)* November 2017, Vol 107, No. 11.

Çizelge 2. Yaşamsal Açlık Göstergesi Anketi Yaşamsal Açlık Göstergesi Anketi

İsim: _____ Tarih: _____

Aşağıdaki 2 soruyu, sorunun altında yer alan ifadelerden hangisi sizin içinde olduğunuz durumu tarif ediyorsa o ifadenin bulunduğu kutucuğu işaretleyerek cevaplayınız.

1. Geçtiğimiz 12 ay içinde, yiyeceğimizin biteceğinden ve yenisini almamıza yetecek kadar para bulamayacağımızdan endişe ettik.

Bu endişeyi sık sık yaşadık Bazen yaşadık Hiçbir zaman yaşamadık

2. Geçtiğimiz 12 ay içinde, aldığımız yiyeceklerin yetmediği ve yeni yiyecek alacak paramızın da olmadığı hallere düştük.

Bu hale sık sık düştük Bazen düştük Hiçbir zaman düşmedik

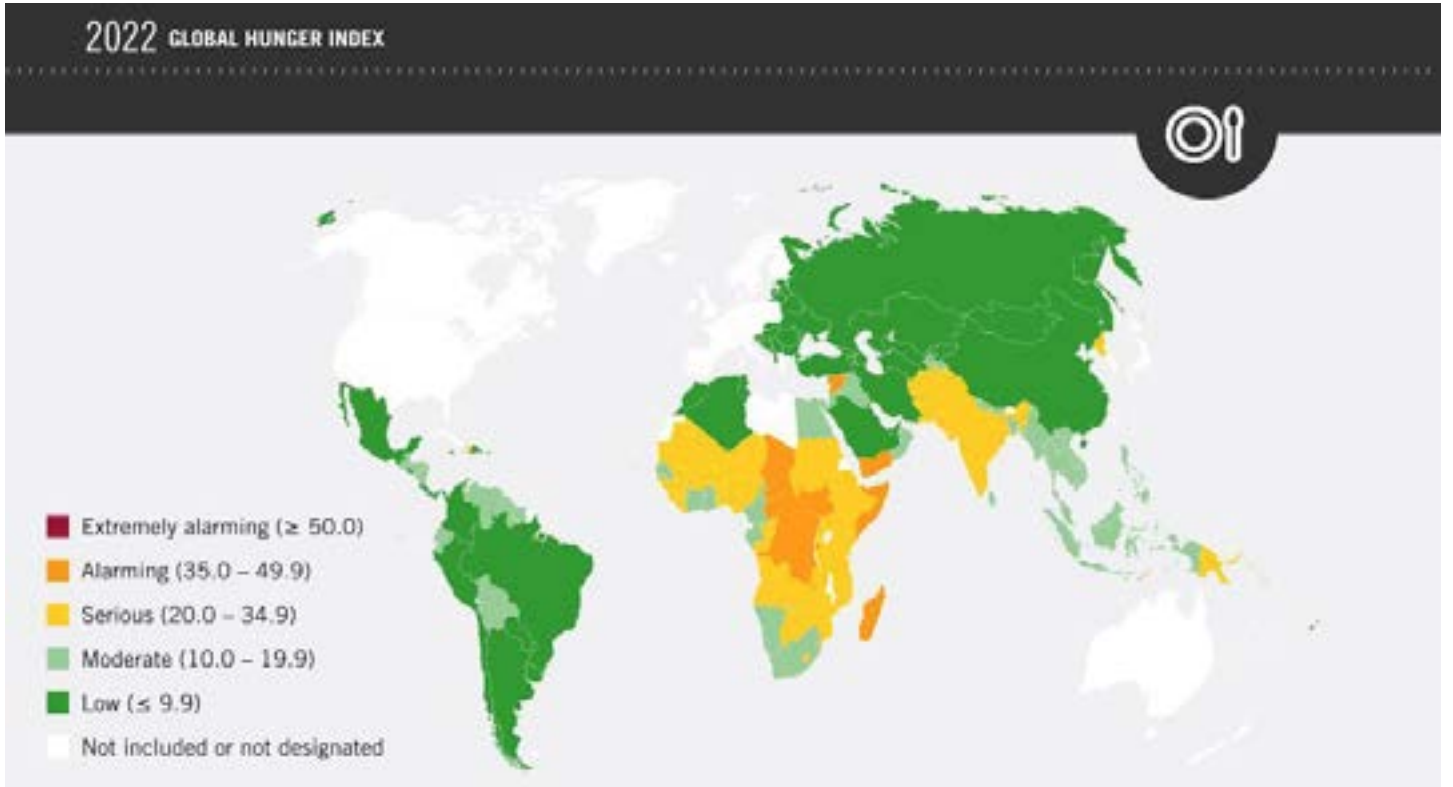
Yerel yönetimler, sağlık hizmeti sağlayıcıları, sosyal hizmet sağlayıcıları, sosyal yardım/destek/dayanışma alanında çalışan sivil toplum örgütleri, öğretmenler ve küçük çocuklarla çalışan herkes, yardıma ihtiyaç duyabilecek küçük çocukları ve aileleri belirlemek için Yaşamsal Açlık Göstergesi Anketi'ni kullanabilir.

Gıda krizi, yeterli gelirden yoksun ya da güvencesiz toplumsal kesimlerin açlık, yetersiz beslenme ya da kötü beslenme sorunlarını yaşadığı anlamına gelir. Toplumsal hayatta hangi kesimlerin ve ne ölçüde bu sorunlarla yüz yüze olduğunu belirlemenin ve ihtiyaç duyulan desteği sunmanın bir toplumun bir arada yaşama iradesinin devamlılığı için kritik önem taşıdığı aşikârdır.

Son birkaç yıl içinde gıda fiyatlarında gerçekleşen dört kat civarındaki artış toplumun güvencesiz kesimlerinde açlığa, yetersiz ve kötü beslenmeye bağlı sağlık sorunlarında artışa yol açacaktır. Öncelikle periyodik olarak yapılacak toplumsal taramalarla hane bazındaki gıda güvencesizliği durumunu açığa çıkarmak gerekiyor.

Dünya Sağlık Örgütü tarafından yayınlanan Küresel Açlık Endeksi (Global Hunger Index) raporlarında Türkiye, toplam nüfusu içinde açlık çeken nüfusu en az olan ülkeler grubunda yer almaktadır (Şekil 1).¹⁴

¹⁴ <https://www.globalhungerindex.org/>

Şekil 1. Küresel Açlık Endeksi (2022)

Küresel Açlık Endeksi gıda güvencesizliğini yansıtan çeşitli parametreler kullanılarak yapılan sayısal bir değerlendirmedir. Ülkeler için 9.9 ve altındaki değerler düşük bir gıda güvencesizliği durumunu, 50 ve üzeri ise çok endişe verici gıda güvencesizliği durumunu yansıtır. Ancak Küresel Açlık Endeksi çok genel bir tahmindir. Gıda güvencesinden yoksun kesimleri tespit etme konusunda başarılı değildir. Özellikle yetersiz ya da kötü beslenen ya da bir başka deyişle gizli açlık sorunu çeken toplumsal kesimleri belirleme noktasında elverişsizdir. Buna ek olarak, Küresel Açlık Endeksi'ndeki değerlerin yaklaşık %50'sinin orijinal tanımı gereği açlık dışındaki durumu yansıtan unsurlardan elde edilmesinin bir hata olduğu ve bu hatanın ulusal, bölgesel ve küresel gıda güvencesi politikaları için yanıltıcı olabileceği de belirtilmiştir.¹⁵

Bir coğrafi bölgede ya da yerleşim bölgesinde gıda güvencesizliği açısından genel durumu ve kimlerin gıda güvencesizliği sorunu yaşadığını belirlemek için Yaşamsal Açlık Göstergesi anketini kullanmak uygulaması basit, uygun ve güvenilir bir yöntemdir. Ancak içinde olduğumuz şartlarda, Türkiye için yetersiz beslenmeye bağlı ve akademik yayınlarda gizli açlık sorunu olarak da nitelenen sağlık sorununun "enerji alımındaki eksikliğe bağlı kronik açlık" sorununa kıyasla çok daha yaygın olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

¹⁵ Aiga H., 2015. Hunger measurement complexity: is the Global Hunger Index reliable? Public Health Volume 129, Issue 9, September, Pages 1288-1290.

GİZLİ AÇLIK

Gizli açlık, enerji açısından yoğun ancak besin öğeleri açısından fakir bir diyetin tüketilmesinin bir sonucu olarak enerji alımında bir eksiklik olmaksızın ortaya çıkabilen mikro besin öğesi özellikle de vitamin ve minerallerin eksikliklerinin varlığıdır.

Gizli açlık et, yumurta, balık, baklagiller ve sebzeler gibi besin değeri yüksek gıdaları yeterli miktarda ve çeşitlilikte tüketmemekle bağlantılı bir sorundur. Eksikliği en çok gözlenen mikro besin öğeleri demir, çinko, iyot, folat, B12 ve A vitamindir.¹⁶

Gizli açlık sadece zayıflık değil aşırı kilo alma ya da obezite sorunu ile de gözlenebilir. Bu meselenin temelinde büyüme, gelişme, sağlıklı bir yaşam sürdürme için çok önem taşıyan bazı besin öğelerinin günlük diyetle vücuda yetersiz miktarda alımı söz konusudur ve bu yetersiz alım obezite sorunu yaşayan kişilerde de sıklıkla görülür. Obezite kalori içeriği yüksek, besin öğesi içeriği zayıf ve ucuz gıdalarla beslenmeye dayanır ve toplumun yoksul kesimlerinde daha sık görülen bir sorundur.

Yoksulluktan kaynaklanan yetersiz-kötü beslenmenin görünümlerinden biri zayıflık, diğeri ise aşırı kilolu olma halidir.

Gizli açlık sorununun Dünya çapında, özellikle de maliyeti düşük, besleyici öğeleri zayıf gıda maddelerini yoğun tüketen ve beslenme çeşitliliğini sağlamaktan yoksun düşük ve orta gelirli ülkelerde yaşayan iki milyardan fazla insanı etkilediği tahmin ediliyor.

Gizli açlık gıda güvencesi açısından risk altında olan ailelerde sık gözlenen bir sorun. Kadınların, ergenlik çağındaki kız çocuklarının ve çocukların mikro besinlere ihtiyaçları daha fazladır.¹⁷

Bu sorunun en olumsuz etkilediği kesim çocuklardır. Yaş küçüldükçe hassasiyet artar.

¹⁶ Lowe NM. The global challenge of hidden hunger: perspectives from the field. *Proc Nutr Soc.* 2021 Aug;80(3):283-289. doi: 10.1017/S0029665121000902. Epub 2021 Apr 26. PMID: 33896431.

¹⁷ Darnton-Hill I, Webb P, Harvey PW, Hunt JM, Dalmiya N, Chopra M, Ball MJ, Bloem MW, de Benoist B. Micronutrient deficiencies and gender: social and economic costs. *Am J Clin Nutr.* 2005 May;81(5):1198S-1205S. doi: 10.1093/ajcn/81.5.1198. PMID: 15883452.

Besin öğelerinin yetersiz alımı büyüme ve gelişme süreçlerini sağlıklı kılar. Çocuklarda çok çeşitli sağlık sorunlarına yol açar.

En başta gelen bazı sorunlar şunlardır:

Demir eksikliği çocukların fiziksel ve zihinsel gelişimlerine büyük zarar verir.

A vitamini ve çinko eksikliği bağışıklık sisteminin zayıf düşmesine, iyot eksikliği hormonal sistemin işleyişinde düzensizliğe yol açar.

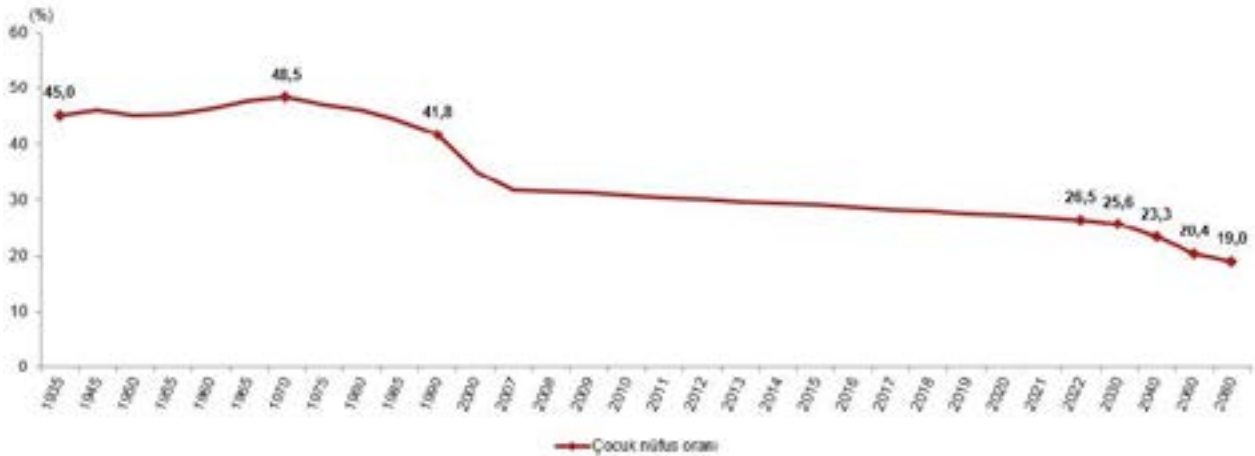
Folat ve B12 eksikliği kansızlığa, hamile annelerde folat eksikliği ise bebeklerin doğumsal anomalilerle doğmasına yol açar.

Gizli açlığın etkileri arasında çocuk ve anne ölümü, fiziksel engeller, zayıf bağışıklık sistemleri ve bilişsel/entelektüel sorunlar yer alıyor. Gizli açlığın kök saldıği yerlerde, bu yalnızca insanların hayatta kalmasını ve toplumun üretken üyeleri olarak gelişmesini engellemekle kalmıyor, aynı zamanda ülkeleri yetersiz beslenme, kötü sağlık, üretkenlik kaybı, kalıcı yoksulluk ve ekonomik büyümenin azalması döngüsünde tutarak geriletiyor. Bu, neden yalnızca gıda hakkının değil, aynı zamanda doğru türde gıdaya doğru zamanda erişimin hem bireysel refah hem de bir bütün olarak ülkeler için önemli olduğunu gösteriyor.¹⁸

Gıda güvencesi açısından risk altındaki ailelerdeki çocukların, gıda güvencesine sahip akranlarına kıyasla sağlık durumlarının orta veya kötü olduğu, fiziksel ve zihinsel büyüme-gelişme süreçlerinde gerileme gözlemlendiği, enfeksiyon hastalıkları başta olmak üzere çeşitli hastalıklara daha sık ve kolay yakalandıkları ve tedavi hizmetlerine daha sık başvurdukları akademik literatürde sıklıkla dile getirilen sorunlardır. Çocukların açlığı, ya da gizli açlığı çocukların büyüme ve gelişmesinin gerilemesi anlamına gelir. Ülkemizde son iki yıla damgasını vuran gıda krizi bir çocuk sağlığı krizi olarak da değerlendirilebilir. Bir toplumun gıda hakkının sağlanması konusundaki ihmali, yetersizliği ya da umursamazlığı en fazla çocuklara zarar verir. Kötü ya da yetersiz beslenmenin doğuracağı sorunlar çocukların bütün hayatına damga vurur. Peki nasıl?

ÇOCUĞUN İLK BİN GÜNÜNDEN ERGENLİĞİNE UZANAN DÖNEM

Türkiye’de Çocuk Koruma Kanununun 3. maddesine göre, çocuk “daha erken yaşta ergin olsa bile on sekiz yaşını doldurmamış kişidir.” Çocuk Koruma Kanununun 4. maddesinde de “çocuğun yaşamı,

Şekil 2. Çocuk nüfusun toplam nüfus içindeki oranı, 1935-2080

¹⁸ K. von Grebmer, A. Saltzman, E. Birol, D. Wiesmann, N. Prasai, S. Yin, Y. Yohannes, P. Menon, J. Thompson, A. Sonntag. 2014. 2014 Global Hunger Index: The Challenge of Hidden Hunger. Bonn, Washington, D.C., and Dublin: Welthungerhilfe, International Food Policy Research Institute, and Concern Worldwide.

gelişimi, korunması, katılım haklarının güvence altına alınması, yarar ve esenliğinin gözetilmesi gerektiği belirtilmektedir¹⁹

2022 yılı sonu itibarıyla 85 milyon 279 bin 553 kişi olan Türkiye nüfusunun %26,5 oranındaki 22 milyon 578 bin 378'ini, Birleşmiş Milletler tanımına göre 0-17 yaş grubunu kapsayan çocuk nüfus oluşturuyor. Çocuk nüfus oranının 2030 yılında %25,6, 2040 yılında %23,3, 2060 yılında %20,4 ve 2080 yılında %19,0 olacağı öngörülmüyor.²⁰

Çocuk nüfus yaş grubuna göre incelendiğinde, 2022 yılında çocuk nüfusun, %25,1'inin 0-4 yaş grubunda, %29,4'ünün 5-9 yaş grubunda, %28,5'inin 10-14 yaş grubunda, %17,0'sinin 15-17 yaş grubunda yer aldığı belirtiliyor. Bu rakamlara göre 0-14 yaş aralığındaki çocuk sayısı 18 milyon 740 bin civarındadır. Türkiye toplumunun %22'si ya da her beş kişiden biri 0-14 yaş grubu aralığında yer alıyor. Dolayısıyla daha en başından, kadınlarla ve çocuklarla ilgili kamusal destek programlarının sosyal refahın artışında başlı başına büyük bir önem taşıdığı söylenebilir. Bu noktada, çocukların anne karnında başlayan ve ergenliğe uzanan yaşam süreçlerinde sağlıklı beslenmeyi sağlamanın gereği ya da önemi üzerine akademik literatürde son yıllarda hangi bilgiler öne çıkıyor kısa bir özet yapmak gerekiyor.

Nörobilim, biyoloji ve erken çocukluk gelişimi alanlarındaki son araştırmalar, bir kadının hamileliği ile çocuğun ikinci doğum günü arasındaki 1000 gün içinde beslenmenin, sosyal ilişkilerin ve çevresel ortamların (çocukların bedenini çepeçevre saran her şey) bir çocuğun geleceği ya da ileri yaşlarındaki sağlığı üzerinde çok önemli olduğunu gösteriyor.²¹

Anne karnındaki dönem ile bebeklik ve erken çocukluk döneminde içinde olduğumuz şartlar hayatımızın bütününe damga vuruyor. Bu dönem hayatımızın daha sonraki dönemlerinde açığa çıkabilecek çeşitli sağlık sorunlarının yanı sıra, nörolojik ve bilişsel gelişimimizi de büyük ölçüde şekillendiriyor. Örneğin bu dönemde yetersiz beslenmenin bir çocuğun beyin gelişimi üzerindeki etkileri çok derin ve kalıcı olabiliyor. Buna ek olarak, bu dönemi takip eden okul öncesi dönem ve okul yıllarında da (ergenlik dönemine kadar) yetersiz beslenmenin önlenmesi ve sağlıklı beslenme uygulamalarına devam edilmesi asla göz ardı edilmemelidir.

"Okul yılları, çocukların önemli "fiziksel, zihinsel, duygusal ve sosyal değişimler" yaşadığı dinamik bir büyüme ve gelişme dönemidir. Başka bir deyişle, sağlıklı ve sağlam bir zihnin temelleri okul çağında atılır."²²

Bu ifade apaçık bir gerçek olmasına rağmen toplumsal hayattaki tezahürleri hep bir eksiklik durumu ile kendine bir yer bulur: Okul çağındaki çocuklar, besleyici ve çeşitlilik arz eden bir diyetle erişimde genelde hep sorunlar yaşar. Gıdaların hane içinde temini, dağıtımı ve hazırlanması ideal olmaktan uzaktır; besin değeri düşük gıdalar gündelik öğünde kendine sıklıkla yer bulur. Bebekler ve küçük çocuklar yeterli-şefkatli bir bakım olanağından yoksun ve bulaşıcı hastalıklara karşı daha yüksek hassasiyet gibi çeşitli faktörler nedeniyle yetersiz beslenmeye karşı daha savunmasızdır.²³

Bu nedenle, çocukların ilk 1000 gününde büyüme ve gelişme için ihtiyaç duydukları beslenme desteğini sağlamak, özellikle de bu destekten yoksun olan toplumsal kesimler için çok önemli. Dolayısıyla beslenme

¹⁹ Çocuk Koruma Kanunu, 2005. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5395.pdf>

²⁰ <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Cocuk-2022-49674>

²¹ <https://m.bianet.org/bianet/saglik/268971-cocuklar-ve-kamusal-politikalarimiz-i-yasamin-ilk-bin-gunu>

²² Srivastava, A., Mahmood, S.E., Srivastava, P.M., Shrotriya, V.P. & Kumar, B. 2012. Nutritional status of school-age children - A scenario of urban slums in India. Arch. Public Health, 70(1): 8.

²³ FAO. 2019. Nutrition guidelines and standards for school meals: a report from 33 low and middle-income countries. Rome. 106 pp. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO.

sorunu yaşıyan, ihtiyaç içindeki ailelerin belirlenmesi ve acilen destek sağlanması çok önem taşıyor. Sağlık açısından hayatın ilk bin gününün taşıdığı önem düşünüldüğünde hamile kadınlar ve ilk iki yaş içindeki çocuklar beslenme desteği programlarında ve çalışmalarında mutlaka dikkate alınmalı.

Bir sonraki hedef grup ise 2-5 yaş aralığındaki çocuklardır. Yapılan çalışmalar çocuklara ergenlik döneminin sonlarına uzanan sürece kadar yeterli ve dengeli beslenme koşulları sağlamanın sağlık üzerinde hayat boyu sürecek etkilere sahip olduğunu gösteriyor.

Bütün bu nedenlerle, çocukların ilk 1000 gününden başlayarak ergenlik yaşlarının sonuna kadar uzanan dönemde büyüme ve gelişme için ihtiyaç duydukları beslenme desteğini, özellikle de bu destekten yoksun olan toplumsal kesimler için kamusal bir hizmet olarak sağlamak son derece önemli.

Bu hizmetin düzenli olarak sağlanabileceği en uygun ortamların başında okullar geliyor.

Çocukların sağlıklı beslenme hakkının karşılanması, bireysel sağlığa ve toplumsal eşitliğe katkı sağlar. Buna ek olarak, erken çocukluk döneminde yapılacak destekleyici müdahalelerin çocuk sağlığı ve refahı üzerindeki olumlu etkilerinin ileri yaşları da kapsadığı, yetişkin sağlığını ve refahını iyileştirmede de etkili olduğu çok sayıda çalışmada vurgulanmıştır.

Çocukluk çağında aile, okul ve çevresel ortamlarda çocuk sağlığını korumaya, çocukların sağlıklı beslenmesini sağlamaya yönelik çalışmaların sosyal yararı çok büyüktür.

Yaşamın doğum öncesini de kapsayan ilk yıllarında yürürlüğe koyulacak kamusal destek programlarının (örneğin ihtiyaç içindeki ailelere gıda desteği, okullarda sağlıklı beslenme, sportif becerileri ve sosyal iletişimi arttırmaya yönelik destekleyici programların) zaman içinde açığa çıkacak sosyal faydasının yaşamın ileri dönemlerine yapılacak desteklere kıyasla daha fazla olduğu düşünülmektedir.

Çocukları dikkate almayan kamusal politikaların ufkunun çok dar olduğunu, toplumsal hayatımızı tehdit eden asıl "beka" meselelerinin çocuk sağlığı ile ilgili olduğunu fark etmek önemli.

Bu tip konularda mesele bütçe tartışmalarına takılıyor. Ancak maliyet ya da bütçe meselesinde ne harcıdığından ziyade, uzun dönemde ne elde edileceğine ya da uzun dönemli faydaya odaklanmak gerekiyor. Dünya Bankası tarafından yayınlanan bir çalışmada, erken çocukluk becerileri ve sosyal iletişimi arttırmaya yönelik destekleyici programların zaman içinde açığa çıkacak sosyal faydasının yaşamın ileri dönemlerine yapılacak desteklere kıyasla daha fazla olduğu düşünülmektedir.

Çocukları dikkate almayan kamusal politikaların ufkunun çok dar olduğunu, toplumsal hayatımızı tehdit eden asıl "beka" meselelerinin çocuk sağlığı ile ilgili olduğunu fark etmek önemli.

Bu tip konularda mesele bütçe tartışmalarına takılıyor. Ancak maliyet ya da bütçe meselesinde ne harcıdığından ziyade, uzun dönemde ne elde edileceğine ya da uzun dönemli faydaya odaklanmak gerekiyor. Dünya Bankası tarafından yayınlanan bir çalışmada, erken çocukluk dönemi programlarına yatırılan her bir liranın zaman içinde 6 lira ila 17 lira arasında bir getiri sağladığı belirtiliyor.²⁴

Çocukların sağlığı ile ilgili meseleleri bir siyasal tercihten ziyade zorunluluk, bir hakkın karşılanması,

²⁴ <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2016/04/14/world-bank-group-unicef-urge-greater-investment-in-early-childhood-development>

bütçe imkânlarından ziyade toplumsal fayda üzerinden tartışmak gerekiyor. Ancak bütün bu tartışmaların ötesinde çocuklara iyi bir hayatı sağlamanın bir toplumun en önemli sorumluluklarından biri olduğunu kabul etmek gerekiyor. Dolayısıyla bunun hangi bütçe ile yapılacağını tartışmak anlamsızdır, zaman kaybıdır; nasıl yapılacağı üzerinde durmak gerekir.

Toplumun çocukların gelişimine ayıracağı kaynaklar bahsinde çok geç kalınmaması gerektiği, yaşamın erken dönemlerinden başlayarak okul hayatı boyunca, en başta sağlıklı beslenme desteği olmak üzere çocuk sağlığını geliştirmeye yönelik her türlü kamusal destek programının büyük bir toplumsal fayda sağladığı genel olarak kabul gören, sağduyulu bir düşüncedir.

ÜLKEMİZDE ÇOCUKLARA OKULDA BESLENME DESTEĞİ SAĞLANIYOR MU?

Millî Eğitim İstatistikleri-Örgün Eğitim 2021-2022 yılı verilerine göre, Türkiye’de geçen yıl okul öncesi eğitim, ilköğretim ve ortaöğretim düzeyinde 19 milyon 155 bin 571 öğrenci örgün eğitim aldı.²⁵

Öğrencilerden 15 milyon 839 bin 140’ının resmî, 1 milyon 578 bin 233’ünün özel, 1 milyon 738 bin 198’inin ise açık öğretim kurumlarında eğitim gördüğü belirtiliyor.

Örgün eğitimdeki öğrencilerin 1 milyon 885 bin 4’ü okul öncesi eğitimde, 5 milyon 433 bin 901’i ilköğretimde, 5 milyon 293 bin 67’si ortaokulda, 6 milyon 543 bin 599’u ortaöğretimde yer aldı. Özel öğretim kurumlarındaki öğrencilerin toplam örgün eğitim içindeki oranı yüzde 9 oldu.

Örgün eğitimde 2021-2022 eğitim - öğretim yılında 56 bin 200’ü resmî okul, 14 bin 179’u özel okul ve 4’ü açık öğretim okulu olmak üzere toplam 70 bin 383 okul hizmet verdi. Bu okulların 14 bin 124’ü okul öncesi eğitim, 24 bin 519’u ilköğretim, 18 bin 936’sı ortaokul ve 12 bin 804’ü de ortaöğretim kademesinde yer aldı.

Özel okullarda okuyan öğrencilere ailelerden alınan paralarla yemek desteği sunuluyor. Resmî okullarda okuyan öğrencilere ise çok sınırlı bir beslenme desteği sağlanabiliyor. Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 2022 yılı sonunda yapılan bir açıklamada, taşınabilir öğretimden yararlanan yaklaşık 1 milyon öğrenciye ücretsiz öğle yemeği verildiği, belirtilmişti. Açıklamada ücretsiz yemek desteğini özellikle okul öncesi eğitim kademesinde yaygınlaştırmanın hedeflendiği ve bu çerçevede 400 bin okul öncesi çocuğun ücretsiz yemek imkânından faydalandırıldığı belirtilmişti. Bakanlık 2023 yılında ücretsiz yemek imkânından faydalanan öğrenci sayısını 2,5 milyona çıkaracaklarını ve okul öncesine ağırlık vereceklerini de açıklamıştı.²⁶

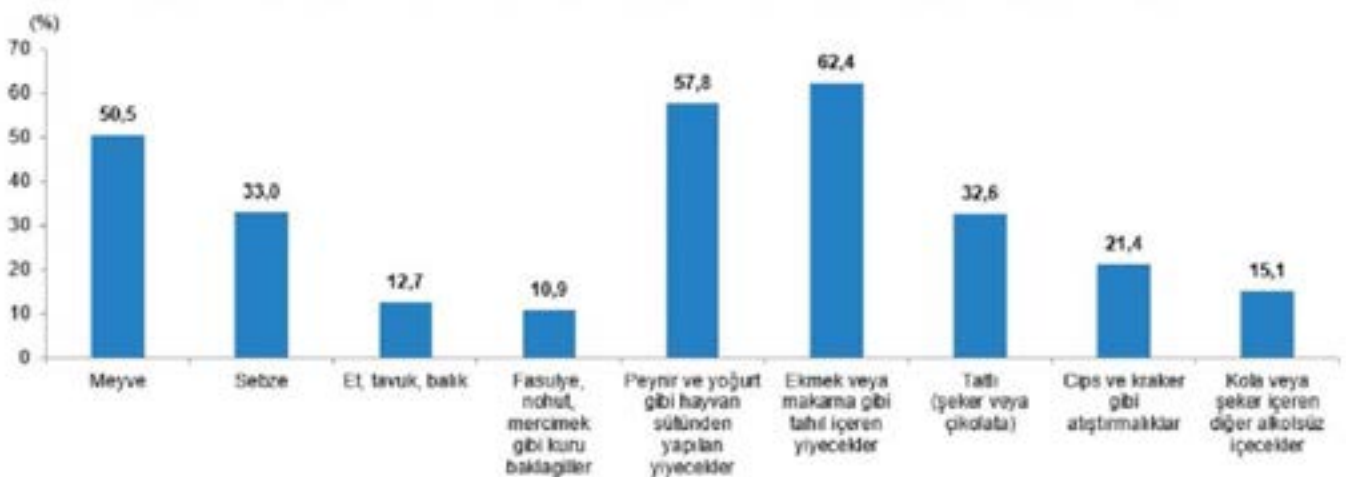
²⁵ <http://www.meb.gov.tr/2021-2022-orgun-egitim-istatistikleri-aciklandi/haber/27552/tr>

²⁶ <https://www.meb.gov.tr/mebden-1-milyon-800-bin-ogrenciye-ucretsiz-yemek/haber/28336/tr>

Ancak verilen sözler tutulmadı. Bakanlığa bağlı Milli Eğitim Müdürlükleri tarafından kurumlara gönderilen bir yazıda şu ifadeler yer alıyor:

"2023/2024 eğitim öğretim yılı içerisinde ana sınıfları beslenmesi için bakanlığımızın herhangi bir tasarrufu yoktur. Ana sınıfı öğretmenlerimizin bilgilendirilmesi hususunu rica ederim. An itibari ile Aileler beslenmelerini kendileri hazırlayacaklardır."²⁷ Mayıs ayındaki seçimler öncesinde gerek iktidar partilerinin ve gerekse muhalefetteki partilerin en önemli gündem maddelerinden biri olan çocuklara ücretsiz bir öğün sağlamaya yönelik tartışma ve programlar rafa kalkmış görünüyor. Oysa durum giderek daha da kötüleşiyor. TÜİK tarafından yapılan Türkiye Çocuk Araştırması 2022 yılı verileri mevcut durumun çok vahim olduğunu göstermişti.²⁸ Araştırmaya göre, anneleri/temel bakım verenleri tarafından peynir ve yoğurt gibi hayvan sütünden yapılan yiyecekleri her gün tükettiği belirtilen 6 aylık ve daha yukarı yaştaki çocukların oranı %57,8 oldu. Et, tavuk veya balığı her gün tükettiği belirtilen çocukların oranı %12,7 ve fasulye, nohut, mercimek gibi kuru baklagilleri her gün tükettiği belirtilen çocukların oranı ise %10,9 oldu. Ekmek veya makarna gibi tahıl içeren yiyecekleri her gün tükettiği belirtilen 6 aylık ve daha yukarı yaştaki çocukların oranı %62,4 iken, meyveyi her gün tükettiği belirtilen çocukların oranı %50,5, sebze her gün tükettiği

Şekil 3. Her gün tüketildiği belirtilen yiyecek/içeceklere göre 6 aylık ve daha yukarı yaştaki çocukların oranı, 2022

²⁷ Osman Çaklı, 2023. <https://artigercek.com/guncel/kamuda-tasarruf-cocuklari-vurdu-bakanlik-anaokulu-ogrencilerine-verdigi-yemegi-264405h>

²⁸ <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Türkiye-Cocuk-Arastirmasi-2022-49744>

belirtilen çocukların oranı %33,0 olarak belirlendi. Şeker veya çikolata gibi tatlıları her gün tükettiği belirtilen çocukların oranı %32,6, cips ve kraker gibi atıştırmalıkları her gün tükettiği belirtilen çocukların oranı %21,4, kola veya şeker içeren diğer alkolsüz içecekleri her gün tükettiği belirtilen çocukların oranı ise %15,1 olarak açıklandı.

Açıklanan veriler çocuklar arasında yetersiz beslenmeye dayalı sorunların yaygın olabileceğini, okul öncesi dönemindeki çocuklar ve okul çağındaki çocuklar için en az bir öğün ücretsiz yemek desteği verilmesini sağlayacak bir kamu politikasına çok acil bir ihtiyaç olduğunu gösteriyor.

Ülkemizde okul öncesi dönemde ve okullarda çocukların sağlıklı beslenmesini sağlamaya yönelik **yaygın/etkili/yeterli** bir kamusal program yürütülmemektedir.

Aile ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından yayınlanan 160 sayfalık "Türkiye Çocuk Hakları Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2023-2028)" belgesinde okul çağındaki çocuklara ücretsiz gıda ve beslenme desteği yapılacağına dair bir ifade yer almıyor.²⁹

Belgede sadece iki yerde beslenme hizmetleri ile ilgili vurgu var:

Sayfa 90'da şu ifade yer alıyor: "Eğitim öğretim dönemi boyunca ekonomik açıdan dezavantajlı ailelerin çocuklarının kırtasiye, okul kıyafeti, çanta ve benzeri temel okul ihtiyaçları ile taşıma, yemek gibi ihtiyaçları da devlet tarafından karşılanmaktadır."

Kaç çocuğun ihtiyacı karşılanıyor, nasıl bir beslenme desteği sağlanıyor belirsiz.

Sayfa 92'de ise: "okul öncesi eğitim programlarında ücretsiz olarak sunulan beslenme hizmetlerinin yaygınlaştırılması gerektiği düşünülmektedir." İfadesi yer alıyor.

Bu ifadeler ortada bir eylem planı olmadığını kanıtlıyor. İlgili kamu kurumları çocukların sağlıklı beslenmesini sağlamaya yönelik bir program üzerinde henüz **düşünme** aşamasındadır.

ULUSLARARASI "OKUL YEMEKLERİ KOALİSYONU"

Her çocuğun büyüme, öğrenme ve gelişme fırsatına sahip olmasını sağlamak için çeşitli ülkelerin katkısıyla 2020 yılında uluslararası Okul Yemekleri Koalisyonu kuruldu.³⁰

Koalasyon, okul yemeği programlarının oluşturulması, ülkelerin bu konuda yaptığı çalışmalardan elde edilen tecrübelerin paylaşılması ve uluslararası işbirliğinin artırılmasını ilke ediniyor. Koalasyonu'nun ana hedefi ise 2030 yılına kadar dünya çapında her çocuğa okulda günlük, sağlıklı bir öğün yemek sağlamaktır.

Koalasyon'un 2020 yılında yayınladığı deklarasyon metninde aşağıdaki ifadeler yer alıyor.³¹

"Bizler, Devlet ve Hükümet Başkanları olarak, COVID-19 salgınından toparlanmayı desteklemek ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine ulaşmak için okul yemeği programlarını yaygınlaştırmayı taahhüt ediyoruz.

En savunmasız çocukları açlık, yetersiz beslenme ve öğrenme kaybından korumak ve kimseyi geride bırakmamak için şimdi harekete geçmenin aciliyetinin altını çiziyoruz. Okul yemeklerinin çocukları okula çektiğini ve okulu cazip kıldığını, çocukların öğrenmesini, uzun vadeli refahını Sayfa 15 / 20 ve sağlığını desteklediğini ve cinsiyet eşitliğini teşvik ettiğini biliyoruz. Ölçeklendirilmiş, daha yüksek kaliteli okul yemekleri programları, uygun olduğunda yerel olarak yetiştirilen gıdaları kullanarak ve küçük çiftçiler için

²⁹ <https://www.aile.gov.tr/media/132816/turkiye-c-ocuk-haklari-strateji-belgesi-ve-eylem-planı-2023-2028-dijital.pdf>

³⁰ <https://schoolmealscoalition.org/>

³¹ https://schoolmealscoalition.org/wp-content/uploads/2023/05/Declaration-of-commitment_countries_May231.pdf

fırsatları genişleterek ulusal ve yerel gıda sistemlerini güçlendirir. Genel olarak, okul yemeklerinin etkili ve verimli müdahaleler olduğunu ve bunlara yatırılan kaynaklar için önemli sosyal getiriler sağladığını kabul ediyoruz.

Okul Yemekleri Koalisyonu, kurucu Üye Devletler tarafından yönetilmekte ve Birleşmiş Milletler Dünya Gıda Programı bünyesindeki küçük bir sekreteryaya tarafından desteklenmektedir.

Türkiye 87 üye ülkenin yer aldığı bu koalisyonun henüz bir üyesi değildir.

Türkiye okulda ücretsiz beslenme hizmetini yaygınlaştırmaya yönelik kapsamlı bir plana, okula giden her çocuğa ücretsiz bir öğün sağlama hedefini ne zaman gerçekleştireceğine dair bir taahhüde sahip değildir.

ÇOCUKLARA OKULDA ÜCRETSİZ BİR ÖĞÜN SAĞLAMAK

Çocuk sağlığını, sosyal refahı ve toplumsal hayatın barış ve eşitlik içinde devam edebilmesini sağlayabilmek için yapılabilecek en önemli şeylerden biri okul öncesi, kreş ve ana sınıflarında olan çocuklarla, okul çağındaki çocuklara ücretsiz sağlıklı beslenme desteği sağlamaktır.

Yapılacak beslenme desteği çalışmaları üç farklı yaş grubunu hedef alabilir. Çalışmanın biri hayatın ilk bin günündeki çocuklara (doğal olarak hamilelik dönemindeki kadınları da içermeli), diğeri 2-5 yaş aralığındaki çocuklara ve üçüncüsü ise ilköğretim çağındaki çocuklara yönelik olmalı. Elbette diğer yaş gruplarındaki çocuklar da önemli ama en önemli kesimler bu yaş aralıklarında olanlardır.

Yapılacak destek programına dâhil edilecek aileler hakkındaki bilgiler yerel yönetimlerin Sosyal Hizmetler Daire Başkanlıklarından, Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüklerinden ve muhtarlıklardan sağlanabilir. Bu bilgileri sağlamak konusunda sorunlar yaşandığında bu raporda yer verilen FAO Gıda Güvencesizliği Deneyim Ölçeği (FIES) ve Yaşamsal Açlık Göstergesi anketlerinden yararlanmak suretiyle bir saha çalışması yapılarak ihtiyaç içindeki ailelerin belirlenmesi yoluna gidilebilir.

Okulda ücretsiz beslenme desteği sağlamaya yönelik bir kamusal programın çeşitli faktörleri dikkate alması gerektiği çok açık.

Böyle bir programın oluşturulmasında önemli olan bazı hususlar şunlardır:³²

³² Bu konuda *Bianet*'te çok sayıda yazı yazdım. Bu raporda orada yer alan yazıların gözden geçirilmiş ve genişletilmiş bir versiyonudur. Okuma önerisi için bakınız. <https://bianet.org/bianet/yasam/267458-ogrencilere-beslenme-destegi-saglamak-bir-kamusal-program-onerisi>

✿ Okullarda çift devre eğitime son verilmeli. Bu konuda gereken yeni okul inşaatı hızla bitirilmeli ve öğretmen-çalışan atamaları yapılmalı.

✿ İlk ders saatinde beslenme yapılmalı.

✿ Beden eğitimi dersi her gün olmalı. Fiziksel aktivitenin öğretimden beklenen yararları güçlendirici bir etki yaptığı, fiziksel olarak aktif çocukların öğretim çalışmalarına daha istekli bir şekilde katıldıkları uzun zamandır dile getirilen bir gerçek. Fiziksel aktiviteyi teşvik etmek çocukluk çağı obezitesi sorununun çözümü için de önerilen yöntemlerden biri.³³

✿ Okul kantinleri kapatılarak okul mutfaklarına dönüştürülmeli. Okullardaki öğrenci kantinlerinin özel işletme statüsünden çıkarılıp birer mutfak birimine dönüştürülmesi gerekiyor. Mevcut haliyle kantinlerin öğrencilerin sağlıklı beslenmesine olan katkısı son derece sınırlı; aksine besin ögesi içeriği zayıf, obezite sorununa yol açan çeşitli gıdaların sunulduğu birer mekân olarak sağlığa zararlı yönleri olduğunu dikkate almak gerekiyor. Ülkemiz çocuklarında obezite sorunu bir çığ gibi büyüyor. Çocukların sağlıklı bir gıda çevresi içinde yaşamıyor olması bu sorunun en önemli nedenlerinden biri. Kantinler de bu sağlıksız gıda çevresinin bir parçası. Gıda çevresi çocuğu saran ve çocukların gıdalarla temas ettiği ortamdır. Bu bir çocuğun evden çıktığı anda, örneğin okula yürüyerek giderken bakkalda, markette, büfede, ilan ve reklam panolarında, sınıfta, kantinde, yemekhanede karşı karşıya geldiği her türlü gıda ürününden oluşan çevredir. Kısaca çocuğun gıdalarla temas ettiği, onları gördüğü, deneyimlediği çevredir. Bu çevreye elbette ki hane içini, mutfağı da katmak gerekir. Bu çevre sağlıklı yiyeceklerle ne kadar doluyorsa yetersiz beslenmeye bağlı sağlık sorunlarının toplumda görülme sıklığının da o ölçüde azalacağı bilinmelidir. Bu bakış açısının olağan sonucu çocuk sağlığına zarar veren yiyecek ve içeceklerle erişimi azaltmak ya da bu tip yiyecek ve içeceklere (örneğin şeker içeriği yüksek besin ögesi içeriği zayıf) üretim izni vermemektir. Mevcut haliyle okul kantinlerinin öğrencilerin (özellikle de beslenme yetersizliği çeken öğrencilerin) beslenmesine katkısı yoktur, gıda alımı ücretlidir, satılan ve servis edilen yiyeceklerin niteliği itibarıyla beslenme açısından önemi de çok tartışmalıdır. Dolayısıyla kantin olarak işletilen mekânlar fiziki büyüklüğü elverişli ise yemekhane ya da mutfağına dönüştürülmelidir.

✿ Fiziki imkânı yeterli olan okullarda yemekhaneler yeniden işler kılınmalı. Fiziki imkânları yetersiz olan okullarda ise Milli Eğitim İl ve İlçe Müdürlüklerine bağlı yemekhaneler oluşturulmalı ve bu merkezi yemekhaneler vasıtasıyla okullara beslenme desteği sunulmalı. Bu iş için gerekli donanım ve personel için bütçe oluşturulması gerekiyor elbette. Bu yapılabilir; dahası, mutlaka yapılması gereken işlerden biridir. Bir toplumun birinci önceliği çocukların sağlıklı büyümesini sağlayacak koşulları oluşturmaktır. Yemekhane kurulması iki açıdan ele alınabilir. Biri öğrenci sayısının fazla olduğu okullarda yemekhane kurulması, diğeri ise bu hizmetin İl Milli Eğitim Müdürlükleri bünyesinde sağlanmasıdır. Yeterli öğrenci sayısına ve fiziki imkâna sahip olan okullarda yemekhane birimi oluşturulabilir. Daha önce bir yemekhaneye sahip, altyapısı uygun okullarda da yemekhaneler tekrar işler duruma getirilebilir. Öğrenci sayısının az ya da bir yemekhane kuracak fiziki imkânların yetersiz olduğu okullarda İl ve İlçe Milli Eğitim Müdürlükleri bünyesinde yemekhane birimi oluşturulmalıdır. Oluşturulacak yemekhaneler, il ya da ilçedeki okulların sayısı ve öğrenci sayısı dikkate alınarak birden fazla olabilir. Bu yemekhanelerde hazırlanan yiyecekler okullara servis edilebilir. Gerek okul bünyesinde, gerekse Milli Eğitim İl

³³ Pietrobelli A., Agosti M. and the MeNu Group, 2017. Nutrition in the First 1000 Days: Ten Practices to Minimize Obesity Emerging from Published Science. *Int. J. Environ. Res. Public Health* 2017, 14, 1491.

Müdürlükleri Bünyesinde kurulacak yemekhanelerde yeterli sayıda gıda mühendisi, diyetisyen, aşçı ve servis personeli görevlendirilmelidir. Kamusal hayatın kurumlarla nefes aldığı bir gerçektir. Dolayısıyla, kurulacak yemekhaneler kamu kurumu niteliğinde olmalı, yapılacak iş hizmet alımı şeklinde organize edilmemelidir. Hazırlanacak yiyeceklerin ille de sulu yemek olması gerekmiyor. Aksine hazırlaması, taşınması ve servisi kolay, besin öğeleri açısından zengin ve olabildiğince çeşitlilik içeren bir besin desteği sunmak amaçlanmalı. Temel amaç gizli açlık sorununun önüne geçecek miktar ve çeşitlilikte menü oluşturmaktır.

- ✿ İlköğretim, ortaöğretim ve lise müfredatında sağlıklı beslenme, ekoloji ve gıda güvenliği dersleri yer almalı.
- ✿ Okullarda ebeveynlere yönelik sağlıklı beslenme ve gıda güvenliği eğitimleri verilmeli. Böylece halkın sağlıklı beslenme bilgisi arttırılabilir. Sağlıklı beslenme bireysel bilgi ve becerilerimizin artışı ile de yakından ilgilidir.
- ✿ Çocukların sağlıklı büyüme ve gelişimleri aile sağlığı merkezleri ile okul idaresinin koordinasyonunda takip edilmeli. Bu çerçevede en önemli şey çocuklarda yetersiz beslenmeye bağlı, örneğin bodurluk, mikro besin öğesi eksikliği gibi sağlık sorunlarını da izleyebilmek. Bu konuda aile sağlığı merkezleri ile okulların birlikte çalışması sağlanabilir. Yetersiz beslenen öğrenciler belirlenerek ilave beslenme desteği uygun yöntemlerle aile sağlığı merkezleri üzerinden ailelere ulaştırılabilir; böylece aileler içinde okula gitme yaşına henüz gelmemiş çocuklara da ulaşmak mümkün olacaktır.
- ✿ Okullarda mutfak laboratuvarları kurulmalı. Sağlıklı beslenme sadece yemek yeme ile ilgili

değildir. Beslenme bir öğrenme ve uygulama süreci de içerir. Gıdalarla nasıl ilişki kurduğumuz sağlıklı beslenmenin bir parçasıdır. Örneğin lise seviyesindeki okullarda mutfakta yiyecek hazırlama ve pişirmeye yönelik uygulamalar yapılabilmesini sağlayacak bir laboratuvar oluşturulabilir. Böyle bir laboratuvar da kimyadan, fiziğe, ekolojiden, sosyolojiye ve tarihe değin pek çok konu işlenebilir. Gıdalarla kurduğumuz ilişki yeryüzüyle, ekosistemlerle, ülkeler ve başka toplumlarla, bitkiler ve hayvanlarla kurduğumuz ilişkilerle ilgilidir. Bu yaklaşım ekolojik yurttaşlık bilincinin gelişmesine de katkı sağlayacaktır.

☀ Halkın beslenme rehberi yazılmalı. Kısa, yalın, halkın pazarda, evde, mutfakta gıdayla nasıl bir ilişki kurduğuna odaklanan; hangi gıdaları yemeli, hangilerinden kaçınmalı sorusuna genişçe yer veren; yiyecek hazırlama ve saklama ilkelerini anlatan; yerel üreticilerle ilişkilenen ve ekolojik bir bakışla gıda üretim-tüketim sürecini ele almanın önemini vurgulayan **anlaşılır** bir rehberin yazılması büyük bir eksikliği giderecektir.

Uygulanacak programın hak temelli bir yaklaşıma sahip olması kritik önem taşıyor; aksi takdirde elde edilen kazanımlar çok sınırlı ve kalıcılığı da düşük olmaktadır.

Hak temelli yaklaşımda, beslenme desteğine yönelik programlar sadece bir ihtiyacın giderilmesi olarak değil beslenme desteğine ihtiyaç duyan toplumsal kesimlerin ekonomik yeterliliklerinin, demokratik haklarını bilme ve talep etme becerilerinin ve toplumsal yönetim süreçlerine katılım imkânlarının güçlendirilmesi olarak ele alınır.

Örneğin Hindistan'da uygulanan çocuklara beslenme desteği programları ancak hak temelli bir perspektifle ele alınabildiğinde başarıya ulaşmıştır. Yetersiz beslenmenin kronik bir sonucu olan bodurluk, Hindistan'da 5 yaş altı çocuklar arasında %38 gibi çok yüksek bir orana sahiptir. Bu sorunun üstesinden gelmek için Hindistan hükümeti, yaşam döngüsünün kritik bir dönemi olan ilk 1.000 gün için gıda ve yaşam haklarını yerine getirmek üzere toplum temelli bir dizi program aracılığıyla müdahaleler tasarlamıştır. Hindistan hükümeti, vatandaşlarının ihtiyaçlarını karşılayacak yasaları yürürlüğe koymuş ve bir anayasa taslağı hazırlamıştır; ancak yolsuzluk, bürokrasi, hak ve yetkiler konusundaki farkındalık eksikliği ve sosyal ayrımcılık insanların temel hak ve hizmetlere erişimini kısıtlamıştır. Yapılan değişiklikler, başta kadınlar ve çocuklar olmak üzere insanların yetersiz beslenme durumlarında istenilen değişiklikleri yaratamamıştır. Hindistan'ın ekonomik açıdan en yoksul eyaletlerindeki ücra köylerde çalışan Welthungerhilfe India örgütü, bu krizi ele almak için hak temelli bir yaklaşımı esas almıştır. Welthungerhilfe tarafından 2011 yılında başlatılan Fight Hunger First Girişimi, uzun vadede yoksul insanların ancak yeterli refah sistemleri mevcutsa ve temel haklar yerine getirilirse yoksulluğu geride bırakabileceği varsayımına göre tasarlanmıştır; bu haklar arasında uygun eğitime erişim, yeterli gıda ve gelire erişim, uygun sağlık hizmetleri ve eşit haklar yer almaktadır.³⁴

Ülkemizde hak temelli bir kamusal beslenme desteği programı nasıl uygulanacak, ya da hangi parametreleri dikkate alarak böyle bir programı oluşturmak gerekiyor?

Okullara beslenme desteği sağlamak için oluşturulması gereken kamu kurumlarında çalışacak kişiler yoksul, işsiz ya da güvencesiz aileler arasından seçilebilir, tarımsal üretime elverişli bölgelerde ailelerin gıda üretimi yapma bilgi ve becerisini arttıracak çalışmalar yapılabilir; aynı bölgelerde bulunan küçük aile çiftçilerinin ekolojik tarım yapmaları teşvik edilebilir, bu çalışmalar sonucunda elde edilen gıda ürünleri Milli Eğitim Bakanlığına bağlı merkezi yemekhaneler tarafından satın alınabilir, ailelerin ve çocukların sağlık durumlarının izlenmesinde aile sağlığı merkezleri ile okullar koordineli bir şekilde çalışabilir... Disiplinler arası bir bakışla hak temelli bir beslenme desteği programı oluşturmak ve pilot bölgelerden başlayarak adım adım bu programı hayata geçirmek mümkündür.

³⁴ Banerjee S. Rights-Based Approaches to Ensure Sustainable Nutrition Security. World Rev Nutr Diet. 2016;115:193-202. doi: 10.1159/000442105. Epub 2016 May 19. PMID: 27198153.

SONUÇ

İçinde olduğumuz gıda krizi kısa vadede geçici değil. Yapılması gereken şeylerin çerçevesi de epeyce geniş. Ama günümüz ve önümüzdeki yıllar için kamusal olarak çözüme kavuşturulması gereken en öncelikli meselemiz çocukların sağlıklı beslenmesini sağlamak olmalı.

Yetersiz beslenme ve açlık sorunu yaşayan kesimlere yönelik hak temelli bir kamusal destek-dayanışma programını acilen uygulamaya koymak gerekiyor. Bu bir siyasal tercih değil, zorunluluk, birincil öncelikli mesele olarak görülmeli.

Hızla değişen sosyal, çevresel ve ekolojik bağlamdan kaynaklanan karmaşık sorunları yeni bir bakış açısıyla ele almamız gerekiyor. Bu sorunlar mevcut siyaset yapma tarzı, geleneksel gıda ve sağlık politikaları ya da öznesi belirsiz hizmet odaklı yaklaşımlarla çözülemez.

Çözüme yönelik çalışmalarda, siyasal programlarda, kamusal hedeflerde çocukları bir numaralı politik özne olarak gören, tartışmalara dâhil eden, kamusal politikaların odak noktasına koyan yeni bir bakış açısına çok büyük bir ihtiyaç var.

Esasen sağlıklı bir nesilden, toplumun devamlılığından ya da yeryüzündeki hayatın geleceğinden söz ediyorsak, çocukları kamusal politikaların odak noktasına yerleştirmemiz, hak meselelerinin asli ve öncelikli bir öznesi olarak tartışmalara dâhil etmemiz bir süre sonra bir tercih olmaktan çıkıp bir zorunluluk haline dönüşecektir. Mesele bunu çok geç olmadan fark etmek, çocukları bir toplumun ortak müşteregi olarak görebilmektir.